

Domein Onderwijs & Innovatie

Onderzoekslijn De Pedagogische Opdracht

Democratie aan de Zaan

Verslag van een onderzoek
over de ontwikkeling van de
identiteit van de openbare
school

Rob Bartels, november 2019

Inhoud

Samenvatting	3
Inleiding en aanleiding	4
Opzet en fasering	6
Het theoretisch kader, fase 1	7
De praktijk, verslag van fase 2	11
De verspreiding, verslag van fase 3	19
Reflectie	23
Geraadpleegde literatuur	24
Bijlage 1	25
Bijlage 2	26

Samenvatting

De kernwaarden van het openbaar onderwijs worden door velen gezien als onvoldoende om richting te geven aan waardevol openbaar onderwijs. In opdracht van Zaan Primair, de stichting voor openbaar onderwijs in de Zaanstreek, is onderzocht of op basis van democratie als complex waardenbegrip de identiteit van de openbare school vorm kan worden gegeven. De openbare school is de school van de samenleving en die samenleving is gefundeerd op democratische waarden als vrijheid, gelijkheid, dialoog, diversiteit en participatie. Dit onderzoek laat zien dat ook scholen vanuit deze waarden hun identiteit kunnen ontwikkelen en zo een democratische gemeenschap kunnen vormen. In het onderzoek is een conceptueel kader hiervoor ontwikkeld. Tevens is op basis van het model van waarderend onderzoek een implementatietraject ontwikkeld, waarmee scholen dit in de praktijk kunnen toepassen. Het conceptueel kader is door de landelijke besturenorganisatie van het openbaar overgenomen als voorstel om daarmee ook landelijk de kernwaarden van het openbaar onderwijs te funderen op de waarden van de democratische samenleving.

Inleiding en aanleiding

Zaan Primair is een stichting voor openbaar basisonderwijs in de Zaanstreek. Onder de stichting vallen 25 basisscholen met 35 lesplaatsen. Al enige jaren is Zaan Primair op zoek naar een versterking van de openbare identiteit van haar scholen, als ook van de organisatie als geheel. Er is bijvoorbeeld een denkgroep, waarin enkele scholen vertegenwoordigd zijn, die regelmatig studie- en gespreksbijeenkomsten belegt. Het is voor hen – en voor Zaan Primair in het algemeen - niet eenvoudig de richting te vinden waarin die identiteit vorm kan worden gegeven. Openheid (alle kinderen zijn welkom), ontmoeting, actieve pluriformiteit, de kernwaarden van het openbaar onderwijs, zouden die richting kunnen wijzen. Toch worden deze uitgangspunten en waarden door betrokkenen niet als voldoende gezien om constituerend te zijn voor de openbare identiteit.

De openbare school kan gezien worden als de school van de samenleving, en die samenleving is een democratie. Dat is een complex begrip, democratie kan zeker niet voornamelijk gezien worden als een besluitvormingsprocedure. Democratie is ook en vooral een sociaal begrip met een sterke morele dimensie. Mensenrechten, vrijheid en gelijkheid, diversiteit en tolerantie, vreedzame conflicthantering, communicatie en participatie zijn waarden die samen het begrip democratie vormen (zie o.a. Biesta, 2010; Kelly, 1995; RMO, 2007). Democratie is als zodanig normatief. Het staat voor het recht van ieder zijn leven zelf vorm te geven, met respect voor (democratische) waarden als communicatie en vreedzame conflicthantering. Democratie erkent diversiteit. Niemand ook kan zich boven een ander stellen.

Een democratie heeft onderwijs nodig, waarin kinderen leren democratisch samenleven: het onderwijs is 'the laboratory of the democratic society' (Glaze, n.d.). Kinderen in de school, in de klas verschillen. In aanleg, in leerstijl, in levensbeschouwing, naar afkomst. Juist door die diversiteit kan de school een oefenplaats zijn voor democratisch samenleven (zie ook de Winter, 2004; Veugelers, 2011).

Echter de vraag hier is niet op de eerste plaats naar het wat en hoe van de school als democratische oefenplaats, maar of democratie wel een voldoende basis kan vormen voor de openbare identiteit van - de Zaanse - basisscholen? Heeft het concept voldoende pedagogische en onderwijskundige elementen om invulling te kunnen geven aan de identiteit van een school? Welke verwachtingen hebben betrokkenen t.a.v. 'hun identiteit'? Waar gaat het over; over waarden, overtuigingen, over praktijken? Hoe onderscheidend moet die identiteit zijn?

Nu is identiteit (i.t.t. een profiel) sowieso niet iets dat kan worden aangemeten, laat staan opgelegd. Het kan alleen groeien of ontstaan vanuit de overtuiging van betrokkenen. Hoe kan zo'n proces – democratisch – worden ingezet, en vervolgens inhoud en vorm worden gegeven?

In de eerste fase van het onderzoek is daarom met een groep betrokkenen op het niveau van de organisatie, de denkgroep, en vertegenwoordigers van enkele geïnteresseerde scholen, de volgende vraag onderzocht:

Kan het concept democratie een voldoende basis vormen om invulling te geven aan de openbare identiteit van de basisscholen van Zaan Primair? Wat is daar dan voor nodig?

De doelen van de eerste fase van het onderzoek zijn:

- te weten komen of democratie inderdaad de verwachtingen kan inlossen die leven bij Zaan Primair t.a.v. de openbare identiteit van haar scholen;
- commitment creëren binnen de organisatie voor de keuze van democratie als constituerend concept voor identiteitsontwikkeling als openbare scholen(stichting);
- een of twee scholen hebben de keuze gemaakt om hiermee aan het werk te gaan.

In drie bijeenkomsten is onderzocht of een theoretisch antwoord op bovenstaande vraag gevonden kon worden. Het kunnen beantwoorden van de vraag was voorwaarde om een tweede fase in te gaan, of überhaupt met project door te kunnen gaan.

Opzet en fasering

De basis en ook de voorwaarde voor dit hele onderzoek wordt gevormd door het theoretisch kader. Bij de start van het project was het nog onzeker of democratie inderdaad als basis kon dienen voor het funderen van de identiteit van scholen. Het vormen van het theoretisch kader was dan ook voorwaarde voor de verdere continuering van het project.

Fase 1

De centrale vraag in de eerste fase was: *Kan het concept democratie een voldoende basis vormen om invulling te geven aan de openbare identiteit van de basisscholen van Zaan Primair? Wat is daar dan voor nodig?*

Om deze vraag te beantwoorden is literatuurstudie verricht over democratie als concept voor de samenleving, democratie en onderwijs, de geschiedenis van openbaar onderwijs en haar identiteit, en naar het begrip identiteit in relatie tot organisaties en sociale groepen. De bevindingen van deze studie heb ik steeds gedeeld in een groep die bestond uit een zestal directeuren van openbare basisscholen van Zaan Primair en enkele stafmedewerkers van de organisatie. De literatuurstudie en de reflecties daarover van die groep hebben geleid tot enkele 'oefeningen' waarbij de directeuren zich de democratische waarden hebben aangemeten en die in praktisch handelen voor hun school vertaalden.

Fase 2

Toen daarmee een betrouwbaar fundament was gelegd, richtte het onderzoek zich op de vraag of dit theoretisch fundament ook werkelijk in de praktijk van scholen uit te werken was, en welke implementatiestrategie hiervoor geschikt zou zijn. Dit is uiteindelijk in twee scholen uitgewerkt. Hiervoor werd:

1. Een inspiratiebijeenkomst gehouden met het team van de school, met als doel commitment te bewerkstelligen.
2. Documentanalyse van schoolgidsen, websites, enz. Voor de documentanalyse is een model ontworpen op basis van het theoretisch kader, waarin de belangrijkste elementen uit het theoretisch kader werden onderzocht. Doel hiervan was vooral het vinden van aanknopingspunten om de democratische identiteit te kunnen ontwikkelen.
3. Gesprek(ken) met de directie om het beeld dat uit de documentanalyse naar voren is gekomen te complementeren en aanknopingspunten en verdere aanpak te kunnen vaststellen
4. Bij de eerste school heb ik een socratische aanpak gevolgd (vanuit ervaringen, betekenissen construeren en doelen en aanpak formuleren). Bij de tweede school heb ik de aanpak van waarderend onderzoek gevolgd (ontdekken op basis van verhalen, verbeelden en dromen over mogelijkheden, en dan aanpak).
5. De uitvoering van deze aanpak is aan de scholen zelf geweest.

Fase 3

Uiteindelijk is de bedoeling dat de resultaten van fase 1 en 2 worden doorgegeven, verspreid naar de andere scholen van Zaan Primair en binnen de organisatie als geheel. Hiertoe zijn verschillende bijeenkomsten gehouden met directeuren en andere gremia in de organisatie. Omdat dit project ook werd herkend door VOS/ABB, de landelijke besturenorganisatie voor het openbaar onderwijs is in deze fase veel aandacht aan de landelijke verspreiding van de verworvenheden uit fase 1 en 2 gegeven.

Het theoretisch kader, fase 1

Democratie als basis voor de identiteit van de openbare school

Zaan Primair is op zoek naar een versterking van de openbare identiteit van haar basisscholen. De openbare school kan gezien worden als de school van de samenleving, en die samenleving is een democratie. Democratie is een complex begrip, het is zowel een politiek, als een sociaal en moreel concept. *Kan het daarmee een voldoende basis vormen om invulling te geven aan de openbare identiteit van de basisscholen van Zaan Primair? En wat is daar dan voor nodig?* Deze vraag staat centraal in de eerste fase van het onderzoek. Hiermee is een theoretische basis gelegd worden voor de voortzetting van het onderzoek in de praktijk van de basisscholen als ook in de organisatie zelf.

Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van de inhoud van twee presentaties en de discussie erover met de adviesgroep openbare identiteit van Zaan Primair. In de eerste paragraaf staat het concept democratie centraal en de relatie met onderwijs. In de tweede paragraaf komt de identiteit van de openbare school aan de orde en in de derde paragraaf staat het begrip identiteit an sich centraal. Tenslotte zal een antwoord op de theoretische onderzoeksvraag worden geformuleerd.

Democratie en onderwijs

Democratie is zowel een politiek, als een sociaal, en een moreel concept. Vaak vormt de politieke notie het vertrekpunt: 'democratie is – ten minste – een besluitvormingsprocedure waarin burgers een zekere mate van gelijkheid en een zekere mate van vrijheid gegarandeerd krijgen, en waarbij de spanning tussen deze twee beginselen vreedzaam wordt opgelost', schrijft de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling in haar advies 'Vormen van democratie' (2007, p. 12). Vervolgens wijst ze onmiddellijk de levenswijze van burgers aan als een van de pijlers waarop dit systeem rust. Voor de invulling daarvan gaat de RMO o.a. te rade bij Dewey. Voor Dewey is democratie vooral een sociaal concept: 'het is meer dan een formele regeringsvorm, het is op de eerste plaats een manier van samenleven, een manier waarop mensen hun ervaringen met elkaar uitwisselen, waarop zij, anders gezegd, aan gemeenschappelijke praktijken participeren, daarover met elkaar communiceren, daaraan groeien en ervan leren' (Berding, 1999, p. 161). Democratisch handelen wordt – volgens Dewey - gekenmerkt door open communicatie met zoveel mogelijk mensen en door de erkenning van en het rekening houden met de belangen van anderen. Zo zien we dat het democratiebegrip snel normatief wordt.

De morele conceptualisering van democratie wordt in hoge mate ingegeven door een positief en optimistisch mensbeeld (Kelly, 1995) en moet 'Pericles' basisprincipe accepteren dat alle mensen in staat zijn deel te nemen aan het bestuur, dat mensen – hoewel niet perfect – in staat zijn tot altruïsme, in staat zijn de noden van anderen te onderkennen en te overwegen wat goed is voor de gemeenschap als geheel, en niet voornamelijk voor hem- of haar zelf daarin' (1995, p.21). Deze redenering leidt in Kelly's opvatting tot niets anders dan een vorm van liberale democratie. Wat zijn de basisprincipes van deze vorm, de westerse vorm van democratie? Vrijheid en gelijkheid! Daarover zijn alle auteurs het eens (zie o.a. Biesta, 2011; Kelly, 1995; RMO, 2007; Schuyt, 2006a). Ook waardenpluralisme, of diversiteit, en vreedzame communicatie, of het vreedzaam oplossen van spanningen, figureren in vrijwel elk geschrift als basiswaarden van democratie (zie o.a. RMO, 2007; Pels; 2007; Schuyt, 2006a). Als basiswaarden, die minder algemeen genoemd worden, kunnen ook tolerantie (zie o.a. Schuyt, 2006b) en participatie (zie o.a. Kelly, 1995) worden genoemd. Velen verwijzen naar mensenrechten en de relatie tussen democratie en de rechtsstaat (zie o.a. Schuyt, 2006b).

Door de erkenning van een diversiteit aan waarden is de democratie ogenschijnlijk neutraal. Dat is niet zo, stelt de socioloog Dick Pels (2007), democratie is normatief: ze verdedigt de individuele vrijheid van levensbeschouwing en levenswijze, ieder van ons heeft het recht anders te denken en anders te zijn,

binnen de beperking van het niet toebrengen van schade aan anderen en het verbod op discriminatie. ‘De kernwaarden van het democratisch samenleven kunnen worden afgeleid van de minimale maar cruciale voorwaarden voor een goed en vreedzaam debat over wie wij zijn en willen zijn. Het is dus niet zozeer waardenconsensus, maar juist het gebrek eraan, en de wil om hierover met elkaar in gesprek te blijven, wat ons als democratische burgers bindt. Wat de boel bij elkaar houdt, is onder andere het meningsverschil over wat ons precies bij elkaar houdt’ (Pels, 2007, p. 5).

Democratie moet je leren, ook op school. Wat zouden mensen, kinderen dan moeten leren? Welke zijn de democratische vaardigheden en attitudes die op school gevormd zouden moeten worden (of mensen zich eigen zouden moeten maken in proces van levenlang leren)? Uit de veelheid aan literatuur hierover, kunnen de volgende punten worden gedestilleerd:

- Kennis en opleiding; uit menig onderzoek blijkt: hoe hoger de opleiding, hoe groter de democratische gezindheid, het lijkt erop dat mensen door hun voortgezette opleiding meer oog krijgen voor de waarde van diversiteit (zie o.a. Runciman, 2016; Erchardus, 2015).
- Autonomie: democratie veronderstelt een zekere autonomie van de mens (Veugelers, 2011).
- Denk- en oordeelsvermogen (kritisch denken); een democratie heeft mensen nodig die beschikken over een goed ontwikkeld denk- en oordeelsvermogen (Lipman, 2003).
- Dialogische vaardigheden (zie o.a. Veugelers, 2010)
- Waardering en omgaan met verschillen (zie o.a. Pels, 2007)
- Kunnen deelnemen aan de besluitvorming (zie o.a. Gunsteren, 1992)
- Vaardigheid tot discussie en debat (zie o.a. Bron, 2006)
- Belangstelling voor en deelname aan de samenleving (zie o.a. Hart, R, 1997)

Democratie moet je leren, ook op school. Zien we de school vooral als een oefenplaats, of zou de nadruk moeten liggen op de school als democratische gemeenschap. Biesta (2016) onderscheidt drie visies op democratisch onderwijs. In de eerste visie wordt de school vooral gezien als oefenplaats voor democratie. Het is de taak van het onderwijs kinderen voor te bereiden op de democratische samenleving. Dat doet het onderwijs door kennisoverdracht, door het aanleren van vaardigheden in oefensituaties, bijv. overleggen. Het onderwijs moet de democratie nadrukkelijk aanprijzen, ervoor zorgen dat kinderen een positieve houding t.o.v. democratie ontwikkelen. Gutman, Parker en Giroux zijn volgens Biesta (2016, p.146) belangrijke vertegenwoordigers van deze visie. De kritiek op deze benadering is volgens Biesta dat dit democratische vorming wel heel erg instrumenteel opvat en bovendien deze vorming ook individualiseert.

De tweede visie gaat volgens Biesta meer uit van de sociale conceptualisering van democratie volgens Dewey: democratie leren door middel van democratie. Als democratie vooral een manier van samenleven is, zou de aandacht vooral gericht moeten worden op de democratische kwaliteit van de school en de leeromgeving. Opvoeding en onderwijs kunnen niet louter gezien worden als voorbereidend, de school is zelf een vorm van samenleven, meent ook De Winter (2004, p.38). De kanttekening die bij deze visie gemaakt kan worden, is natuurlijk dat in de school wel zekere democratische omgangsvormen zichtbaar kunnen worden, maar dat het in de kern geen democratische instelling is (Biesta, 2016), kinderen hebben het daarin niet voor het zeggen. Een werkelijk democratische school zou volgens Biesta democratie als politiek concept moeten opvatten. Deze derde visie zou in navolging van Ahrendt democratie opvatten als een ruimte om zelf te handelen, om eigen initiatieven in de wereld te brengen. In deze opvatting is de school een plek waarin geen ruimte is voor controle van de een door de ander (2016, p. 157).

Deze derde visie impliceert een breuk met het bestaande curriculum en de verhoudingen binnen de school. Werkend vanuit de eerste visie – de school als oefenplaats – zouden vooral elementen aan het curriculum moeten worden toegevoegd, bijv. debat of filosoferen met kinderen. De tweede visie richt zich op de school als democratische gemeenschap en leeromgeving. Hierbij valt te denken aan een kinderparlement, een groeps- of klasvergadering, mediation en commissies (zie o.a. Vreedzame School). Een school kan zich ook richten op de kwaliteit van de interactie gericht op communicatief handelen. Als het gaat om het

creëren van een democratische leeromgeving zou gedacht kunnen worden aan ondernemend leren, onderzoekend leren, meer zelfsturing en collaboratieve werkvormen.

Een mogelijkheid waarvoor in de Nederlandse literatuur weinig aandacht is, is die van de school als deelnemer aan de samenleving. Een school kan zich mengen in kwesties die actueel zijn in buurt, dorp of stad, kinderen kunnen zich ook mengen in maatschappelijke discussies (zie o.a. Hart, 1997; Bartels & Vanheuckelom, 2005)

De identiteit van de openbare school

Het is opvallend hoe weinig onderzoek is gedaan naar de identiteit van het openbaar onderwijs. In 1996 promoveerde Braster in Rotterdam op een diepgravend onderzoek, dat onze voornaamste bron is voor deze paragraaf (Braster, 1996). Veugelers en de Kat publiceerden in 2005 een verkennend onderzoek naar de identiteit van openbare scholen (Veugelers & de Kat, 2005). Braster onderscheidt in zijn proefschrift drie dimensies van identiteit van de openbare school: de formele, de gepercipieerde en de empirische. De formele identiteit van de openbare school komt vooral tot uiting in het beheer en bestuur van de school door een overheidsorgaan en in de wettelijk vastgelegde algemene toegankelijkheid. De derde pijler van de formele identiteit is die van neutraliteit vanaf 1920 of sinds 1985 actieve pluriformiteit. Braster beschrijft hoe die neutraliteit van de openbare school van meet af aan in discussie is geweest. Hoewel sommige stromingen de absolute neutraliteit van de openbare school bepleiten, heeft deze neutraliteit ook bij velen een negatieve betekenis gekregen. Kohnstamm wees er al in de jaren 20 op dat de openbare school hierdoor bezieling miste. De school heeft ook een pedagogisch doel nodig. Met het opnemen van actieve pluriformiteit in de wet is die er volgens Veugelers en de Kat (2005, p. 15): ‘het begrip actieve pluriformiteit benadrukt niet alleen de verschillen tussen mensen maar vooral ook wat mensen gezamenlijk hebben, wat hen bindt. Juist doordat het openbaar onderwijs verschillende levensovertuigingen overstijgt kan zij (...) zich richten op de mensheid als geheel en op de hele samenleving. (...) Zij is niet naar binnen gekeerd, maar gericht op interactie met de buitenwereld. Zij bereidt leerlingen voor op een actieve participatie in de samenleving, in de school oefent de leerling al in die participatie’. Dit komt volgens Veugelers en de Kat overeen met wat internationaal democratische education wordt genoemd. Als andere elementen van het concept actieve pluriformiteit noemen deze auteurs het bevorderen van sociale betrokkenheid en sociale cohesie en het werken aan burgerschap.

Tenslotte moeten hier nog de kernwaarden van het openbaar onderwijs worden genoemd. Deze hebben sinds de eeuwwisseling enige versies doorlopen. In de laatste versie van 2014 worden ze genoemd (Identiteit, 2017): 1. iedereen welkom; 2. iedereen benoembaar; 3. wederzijds respect; 4. waarden en normen; 5. van en voor de samenleving; 6. diversiteit in levensbeschouwing en godsdienst.

Identiteit

Identiteit is een lastig begrip. Wie zoekt naar de betekenis ervan komt veel zelf-verwijzingen tegen en ook in deze paragraaf zullen we er niet aan ontkomen. Het is in ieder geval van belang het begrip identiteit te onderscheiden van het begrip profiel. Bedrijven, organisaties spreken vaak van profilering, maar dan gaat het vooral om de buitenkant: hoe zien anderen de organisatie? Wanneer een entiteit, een persoon, een organisatie, een bevolkingsgroep, enz. probeert zijn of haar identiteit te formuleren dan probeert hij/zij een voorstelling te geven van zichzelf, maar wel zo dat die zo veel mogelijk samenvalt met het beeld dat anderen van hem of haar hebben. De Brits-Ghanese filosoof Kwame Anthony Appiah heeft zich vooral toegelegd op de identiteit van volken en bevolkingsgroepen. Hij stelt dat in de identiteit van groepen altijd drie elementen een rol spelen (2016, p.42):

1. Identiteit gaat altijd gepaard met het toekennen van labels, het geven van een naam en criteria voor de toepassing ervan. Die criteria kunnen allerlei vormen hebben, het kunnen

- kenmerken zijn of eigenschappen, maar ook waarden. Op grond van die criteria kunnen we de wereld verdelen in hen die erbij horen en hen die er niet bij horen.
2. Identiteit schept de mogelijkheid tot identificatie, iemand met die identiteit moet zich er innerlijk mee kunnen verbinden. Een gemeenschappelijk verhaal, een gedeelde geschiedenis of gemeenschappelijke inspiratiebronnen versterken de identificatiemogelijkheid. Identificatie leidt ook tot normstelling: zo doe je dat als je dit label draagt, mensen kunnen elkaar daarop aanspreken.
 3. Identiteit moet daarom ook leiden tot handelen in overeenstemming met het label en de criteria. En zo mag iemand verwachten behandeld te worden. Handelen in overeenstemming met de identiteit betekent daarmee dat dit handelen een zekere voorspelbaarheid in zich draagt, stereotypering misschien wel.

Kan het concept democratie de basis vormen van de openbare identiteit van de basisscholen van Zaan Primair?

Als we de kernwaarden van het openbaar onderwijs vergelijken met de centrale waarden in een democratie, vrijheid, gelijkheid, diversiteit, vreedzame communicatie, tolerantie, participatie en mensenrechten, zien we dat de democratische waarden meer omvattend, diepgaander en verstrekkender zijn. Ze lopen parallel, en hebben in het licht van democratie een complexere betekenis. Vooral de wettelijke opdracht tot actieve pluriformiteit die het openbaar onderwijs gesteld wordt, vormt een duidelijke opstap naar de opdracht tot democratische vorming. Actieve pluriformiteit en de school als oefenplaats voor de democratische samenleving lopen vrijwel naadloos in elkaar over. Daarmee is het politieke, sociale en morele concept democratie nadrukkelijk verbonden met openbaar onderwijs. De veronderstelling over die verbinding waarmee dit onderzoek startte wordt in dit theoretisch onderzoek duidelijk ondersteund.

Om constituerend begrip te kunnen zijn voor een identiteit is meer nodig. De inzichten van Appiah laten zien wat hiervoor nodig is. Democratie of een democratische school als label kan een aantal duidelijk omschreven kenmerken hebben, de waarden van de democratie. Bieden deze waarden ook voldoende identificatiemogelijkheden voor met name leraren en kinderen? En bieden ze voldoende handelingsmogelijkheden. Als de scholen van Zaan Primair kiezen voor de tweede visie op democratie leren, zoals door Biesta verwoord, door middel van democratie, levert dat zeker voldoende handelingsmogelijkheden op. In de adviesgroep zijn denkexercities opgezet vanuit de waarden *vrijheid en gelijkheid, leren in diversiteit en participatie: iedereen doet mee, iedereen denkt mee*. Deze leverden niet alleen veel handelingsmogelijkheden op, maar werden door de betrokkenen ook als inspirerend ervaren. In het besef dat identificatiemogelijkheid pas op den duur groeit, gaven deze denkexercities voldoende vertrouwen om verder te gaan met het concept democratie als basis voor de openbare identiteit van de basisscholen van Zaan Primair.

De praktijk, verslag van fase 2

Het leggen van een basis in de praktijk van twee scholen

Het belangrijkste doel van deze fase is het leggen van een basis voor de verdere uitwerking van democratie als fundament voor de openbare identiteit in de praktijk van enkele basisscholen. Het traject is gestart met drie scholen. Een daarvan moest echter afhaken vanwege personele problemen. Er is gezocht naar een vervangende school, maar deze kon niet worden gevonden. Het verslag van deze fase beperkt zich daarom tot een verslag van de activiteiten op twee scholen: de Kroosduiker in Westzaan en Ayundo in Assendelft. In dit verslag zullen eerst de doelen en het plan voor deze fase worden beschreven. Daarna zal verslag gedaan worden van de uitvoering op beide scholen.

Doel en stappen fase 2

In de eerste fase van is een theoretische basis gelegd van democratie als basis voor de identiteit van de openbare school. In de tweede fase wordt onderzocht hoe en of dit ook in de werkelijkheid van openbare scholen mogelijk is. De ervaringen in deze scholen moeten verdere implementatie mogelijk maken.

Doel van de tweede fase was daarmee het ontwikkelen van een strategie, c.q. een aanpak om de identiteit van een concrete openbare school vanuit het concept democratie, zoals in het theoretisch kader is neergezet.

Voor elk van de scholen zijn de volgende stappen uitgezet en uitgevoerd:

1. Inspiratie en informatiebijeenkomst voor het team.
2. Documentanalyse en aansluitend interview met schoolleider om relevante factoren in kaart te brengen.
3. Werkbijeenkomst(en) van het team waarin ideeën worden verkend op hun relevantie, haalbaarheid e.d.; keuzes maken voor vervolg. Hiervoor wordt de werkwijze van waarderend onderzoek toegepast. Die gaat uit van het eerst ontdekken van de eigen kracht op basis van verhalen die de collega's elkaar vertellen. Vervolgens worden ideeën gegenereerd over een mogelijke aanpak, en daarin worden door het team keuzes gemaakt.
4. Plan van aanpak opgesteld door directie en/of team van de betreffende school.

OBS de Kroosduiker

Openbare basisschool de Kroosduiker is gevestigd op twee locaties in Westzaan. De locatie Noord in het dorp telt zes groepen, die in het zuiden van Westzaan telt drie groepen. Bij elkaar gaan er iets meer dan tweehonderd kinderen naar de school. De Kroosduiker maakt een onderscheid tussen stamgroepen, c.q. jaargroepen enerzijds, waarin groepsactiviteiten zoals de Vreedzame school en culturele activiteiten plaatsvinden en instructie-, c.q. vakgroepen anderzijds waarin kinderen op eigen niveau instructie krijgen. De school is al jarenlang gecertificeerd Vreedzame school, en heeft zich in het vorig schooljaar ook aangesloten bij eco-schools.

De introductiebijeenkomst vindt plaats op een vrijdagmiddag in het lokaal van groep 8 van de locatie Noord. Aan de stoelen hangen de blauwe rugzakjes van *Wandelen voor water*, 'we laten hier in het dorp zien dat we een maatschappelijk betrokken school zijn', legt de directeur uit. Het hele team van beide locaties is aanwezig. In deze bijeenkomst wordt de inhoud gepresenteerd, zoals die is terug te vinden in het theoretisch kader: democratie als begrip, democratie leren op school, openbaar onderwijs en identiteit. Reacties komen vooral naar aanleiding van het deel over democratische vormen in de school: leerlingenraad en mediation. Verschillende leraren merken op dat deze en andere niet met naam

genoemde punten wel herkenbaar zijn, hoewel ‘we ze niet altijd met die naam democratisch benoemen’. De animo voor de Vreedzame school blijkt ook een beetje weggezakt te zijn en de aanwezigen vinden dat dit wel goed opgefrist zou kunnen worden.

Documentanalyse

In het theoretisch kader is behalve de identiteit van het openbaar onderwijs het sociale concept democratie uitgewerkt in acht waarden, en onder de kop ‘democratie leren’ zijn zeven attitudes en vaardigheden als democratisch aangemerkt, en ook een aantal vormen benoemd, waarin democratie op school tot uitdrukking kan komen (zie bijlage 1). Uit de door de directeur aangewezen relevante schooldocumenten zijn die elementen opgehaald die in verband gebracht kunnen worden met openbaar onderwijs en/of democratie.

Gevonden elementen t.a.v. openbaar onderwijs:

De schoolgids is opgebouwd uit vooral een gezamenlijk deel van alle scholen van Zaan Primair, met in gekleurde tekstvakken specifieke stukken van de betreffende school. De gids begint met een gezamenlijke paragraaf over openbaar onderwijs. De tekst is weinig onderscheidend en verwijst alleen in algemene termen naar enkele van de kernwaarden openbaar onderwijs (zie de paragraaf over Zaan Primair). De Kroosduiker zet zichzelf verder niet neer als openbare school.

Gevonden elementen t.a.v. democratische waarden

In de schoolgids benadrukt de school dat het een prettige leefgemeenschap wil zijn, waarin iedere leerling zijn steentje bijdraagt. Ook in verband met de Vreedzame school licht de Kroosduiker hier drie kernwaarden uit:

1. We dragen allemaal een steentje bij
2. We horen bij elkaar
3. We zijn allemaal anders.

Gevonden elementen t.a.v. democratische vaardigheden

In de schoolgids schrijft de school dat hier uitdrukkelijk gewerkt wordt aan het vergroten van de zelfstandigheid en aan samenwerken. Als belangrijkste vaardigheden die kinderen door de Vreedzame school verwerven noemt de school: het luisteren naar anderen (‘we hebben oog voor elkaar’), en conflictantering en –oplossing (‘we lossen conflicten zelf op’).

Gevonden elementen t.a.v. democratische vormen

De school heeft een leerlingenraad, waarin kinderen uit de bovenbouw van de school vertegenwoordigd zijn. De school maakt ook werk van zelfstandig werken en van samenwerken. Het zelfstandig werken is gericht op het zelf indelen van taken, zelf beslissingen nemen, op voldoening door zelfverantwoordelijkheid. Bij het samenwerken worden onderlinge hulp en het samen zoeken naar oplossingen expliciet genoemd.

Gesprek met de directeur

De directeur van de school is Henk Schweitzer. Schweitzer is een kenner op het terrein van de motorische ontwikkeling van kinderen, maar hij heeft ook veel affiniteit met duurzaamheid. Daarom heeft de Kroosduiker zich gemeld als eco-school. Nog dit jaar moet een scan gemaakt zijn, waarmee de school zichzelf doorlicht m.b.t. duurzaamheid. De school worstelt enigszins met verschillende identiteiten. Inderdaad met openbaar onderwijs wordt weinig naar buiten getreden. Het is ook een TOM-school. Maar wat verstaat de Kroosduiker daar nu precies onder? Schweitzer heeft het idee dat dit begrip bij de ouders een wat negatieve lading heeft. En dan is er nog de Vreedzame school. In de teambijeenkomst was al opgemerkt dat dit een opfrisser behoeft, Schweitzer beaamt dit. Hij merkt ook dat kinderen de Vreedzame

schoolactiviteiten die in de groepen gedaan worden, saai vinden. Er is overigens wel net een nieuwe mediation cursus gestart waarvoor zich vijftien kinderen hebben gemeld.

Schweitzer meent dat de school al veel in huis heeft om zich als openbare – democratische school neer te kunnen zetten. Daarvoor moeten wel die verschillende elementen tot een samenhangend verhaal gemaakt worden: ‘we moeten een manier vinden om dit te kunnen framen’.

Een tweede aandachtspunt heeft betrekking op de kwaliteit en de spirit waarmee de Vreedzame school activiteiten worden uitgevoerd.

Als derde mogelijkheid noemt hij de ouderbetrokkenheid 3.0. Dat is een programma van het CPS waar de school aan meedoet. Schweitzer denkt dat dit ook in de ‘democratische ontwikkeling’ betrokken kan worden.

In vervolg op het eerste gesprek van Henk Schweitzer vinden nog enkele gesprekken plaats, waaraan ook een begeleider voor handelingsgericht werken aanwezig is. Zij heeft ook een teamscan gemaakt gericht op ontwikkeling van leerkrachtvaardigheden. Voorkomen moet worden dat de school met meerdere dingen tegelijk bezig is, die te veel naast elkaar staan, en elkaar niet versterken. Tijdens deze gesprekken is – na consultatie van het team – afgesproken als speerpunt dialoog te kiezen.

Teamwerk dialoog

Gedurende twee woensdagmiddagen is met het team gewerkt aan het thema dialoog. De middagen zijn op een socratische manier opgezet. Startpunt daarbij werd gevormd door eigen positieve ervaringen met dialoog. Vanuit die ervaringen heeft het team gewerkt aan een omschrijving van het begrip dialoog. Deze omschrijving is vergeleken met wat anderen (o.a. Senge, Habermass) over dialoog hebben geschreven. Vanuit deze vergelijking heeft het team een betekenis van het begrip dialoog geformuleerd:

De dialoog is ervoor om mensen samenbrengen door ervaringen uit te wisselen en de onderlinge band te versterken. Als we in dialoog zijn met elkaar:

- is er een sfeer van onderling respect en vriendelijkheid
- spreekt iedereen vanuit zichzelf ('ik vind' i.p.v. 'men zegt')
- mag iedereen zijn eigen verhaal vertellen
- stellen we elkaar vragen
- oordelen we niet meteen

Tijdens de middagen is een begin gemaakt met scholing van de teamleden en met het bespreken van de concrete onderwijs- en teamoverlegsituaties waarin aan dialoog gewerkt kan worden. Vervolgens is een plan opgezet om de dialogische kwaliteit van het onderwijs te versterken. Voor de uitvoering van het plan is een externe begeleider aangetrokken die het team heeft bijgestaan om dit te ontwikkelen.

Resultaat

In een nagesprek – bijna twee jaar na de twee teambijeenkomsten – is de directeur enthousiast over de behaalde resultaten. Het team is ondersteund bij de ontwikkeling van de dialoog in het kader van de Vreedzame School. In de groepen vinden meerdere keren per week dialoogsessies plaats. Ook zijn de ouders in dit proces betrokken. Verder heeft de school een ‘enquête-techniek’ ingevoerd, waarmee meningen over schoolkwesties snel gepeild en uitgewisseld kunnen worden. De school afficheert zichzelf hierdoor ook beter als openbare school.

OBS Ayundo

Openbare basisschool Ayundo is een Daltonschool in Assendelft. De school staat midden in de wijk Waterrijk. In het schooljaar 2017 – 2018 gaan hier elke dag 190 kinderen naar school. Ze zijn verdeeld over acht groepen. Door de leeftijdsontwikkeling in de wijk heeft de school te maken met terugloop van het kinderaantal. Ayundo is partner in een brede school coalitie, waarin ook de naburige school van Agora, de kinderopvang en culturele en sportieve activiteiten in deelnemen.

De introductiebijeenkomst vindt plaats op een dinsdagmiddag na schooltijd. Alle acht aanwezige leraren en de directeur nemen deel aan de bijeenkomst. De leraren tonen interesse, de discussie spitst zich toe op twee met elkaar samenhangende elementen uit het theoretisch kader. Op de eerste plaats gaat het om de mate waarin de diversiteit in de samenleving zichtbaar is in de school, de schoolbevolking is immers een afspiegeling van de bevolking van de wijk, en deze Vinexwijk wordt voornamelijk bewoond door de middenklasse. Daarmee samenhangt de vraag in hoeverre de school hier aan toch aandacht besteedt. Enkele leraren menen dat de kinderen van Ayundo weinig of niet in contact worden gebracht met (mensen of kinderen van) andere culturen in Nederland.

Documentanalyse

In het theoretisch kader is behalve de identiteit van het openbaar onderwijs het sociale concept democratie uitgewerkt in acht waarden, en onder de kop ‘democratie leren’ zijn zeven attitudes en vaardigheden als democratisch aangemerkt, en ook een aantal vormen benoemd, waarin democratie op school tot uitdrukking kan komen (zie bijlage 1). Uit de door de directeur aangewezen relevante schooldocumenten zijn die elementen opgehaald die in verband gebracht kunnen worden met openbaar onderwijs en/of democratie.

De analyse begint al bij de naam en het logo van de school: AYUNDO is Spaans en staat voor samen leren, samen werken. Die begrippen sieren het logo van de school.

Gevonden elementen t.a.v. openbaar onderwijs

Ayundo zet zichzelf vrij expliciet neer als een openbare school die een ontmoetingsplaats wil zijn, waar kinderen van verschillende achtergronden samen leren en samen werken en leren ‘respectvol om te gaan met deze verschillen’. De school erkent de rol van openbaar onderwijs in de samenleving en stelt dat ze een bijdrage wil leveren aan de sociale gemeenschap in de wijk.

Gevonden elementen t.a.v. democratische waarden

Het begrip sociale gemeenschap wordt niet alleen in verband gebracht met de wijk, de school wil dat ook zelf zijn: een sociale gemeenschap, en wel op basis van de Dalton principes: verantwoordelijkheid, samenwerken, effectiviteit, zelfstandigheid, en reflectie.

In de school gelden vier ‘gouden regels’:

1. We horen er allemaal bij
2. We luisteren naar elkaar en reageren rustig
3. We zorgen goed voor onze omgeving en onze materialen
4. We leren en werken samen

Gevonden elementen t.a.v. democratische vaardigheden

In het schoolplan stelt de school actief burgerschap te willen bevorderen, en te willen bijdragen aan goede doelen en acties. Als speerpunten voor het schooljaar 2017 – 2018 gelden onder meer:

- het versterken van de identiteit als openbare school (dit onderzoek dus)
- meer betrokkenheid ontwikkelen bij maatschappelijke ontwikkelingen
- meer verbinding creëren met de wijk

- Dalton sterker maken

Gevonden elementen t.a.v. democratische vormen

De school heeft een leerlingenraad. In de folder van de school staat dit omschreven als ‘meedenken in het belang van de hele school’. De raad bestaat uit kinderen van groep 7 en 8. Ze denken mee over feesten, buitenschoolse activiteiten, de inrichting van het schoolplein, maar ook over de schoolafspraken (zie de ‘gouden regels’ hiervoor) en over de aanpak van pesten.

Behalve de leerlingenraad vindt ook nog in de groepen de leerlingenarena plaats. Dit is een leerlingenvariant van de bordsessies die de leraren regelmatig houden.

Vanuit de kernbegrippen ‘samen leren, samen werken’, maar ook vanuit de Daltonprincipes zelfstandigheid en verantwoordelijkheid worden jaarlijks met kinderen gesprekken gevoerd waarin kinderen hun leerdoelen stellen, er wordt gewerkt met planborden (onderbouw) en weektaken, er zijn tutoractiviteiten.

Uit de documenten komt Ayundo naar voren als een school met veel aandacht voor het sociaal klimaat. De kinderen vinden dat de school actief optreedt tegen pesten, en dat dit succes heeft. Bovendien leren kinderen omgaan met conflicten.

Gesprek met de directeur

In het gesprek met directeur René Honingh heeft hij vooral meer duiding en invulling gegeven aan wat hiervoor al weergegeven is. De school als ontmoetingsplaats, moet volgens Honingh, vooral gezien worden als een algemeen uitgangspunt, in de praktijk krijgt de ontmoeting tussen verschillende culturen en achtergronden slechts incidenteel invulling. Dit is bovendien erg afhankelijk van de individuele leraar. In de school treffen we ook niet veel kinderen aan met een migratie-achtergrond: er zijn enkele kinderen van Surinaamse afkomst, twee Poolse kinderen, er is één Syrisch gezin en daarnaast nog enkele Islamitische kinderen.

De school geeft veel aandacht aan samenwerkend leren, dit wordt van jong tot oud opgebouwd, en ook bij vrijwel alle vakken. Vanwege het Dalton is er ook veel aandacht voor zelfstandig werken en samenwerken. Vanaf de kleutertijd werken kinderen met een dagtaak, later wordt dit een weektaak. Er zijn tutoractiviteiten, waarbij oudere kinderen jongere kinderen helpen, bijv. de kinderen van groep 7 helpen in groep 3. Honingh vindt dat de school duidelijk een beweging maakt naar steeds meer leerlinggestuurd leren.

De gouden regels komen ook steeds terug in de school, recentelijk nog – vertelt Honingh – in de samenwerking met de kinderopvang. We proberen die samenwerking vorm te geven vanuit die regels. In de brede school coalitie wordt goed samengewerkt met andere (o.a. de Agora-school) om in de wijk activiteiten voor kinderen op te zetten: een zomerfeest, boekenweekactiviteiten, e.d.

De gouden regels spelen ook een rol in de aandacht voor het sociaal klimaat. Er worden vaak klasgesprekken gevoerd, daar gebruiken de leraren de SOEMO-kaarten voor. Onlangs is PRIMA aangeschaft, daar is nu een 0-meting mee gedaan. Een actieplan moet nog worden opgesteld, ook de lessen van PRIMA moeten nog worden geïmplementeerd. De inspectie heeft het pedagogisch klimaat in de school positief beoordeeld.

Interessant zijn nog de bordsessies. Deze worden in drie subteams uitgevoerd: één voor gedrag, één voor rekenen, en één voor taal. Het team voor gedrag heeft zich gebogen over de vraag hoe een leraar het jaar goed opstart, zodat het sociaal klimaat meteen een positieve injectie krijgt. Een ander aandachtspunt is pestpreventie.

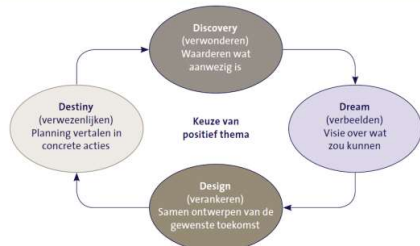
Deze werkwijze wordt ook toegepast in de groepen: de leerlingenarena. Er worden dagelijks aan het begin van de dag bordsessies gehouden met de kinderen. Hierin staan steeds drie hoofdvragen centraal: wat is een goede les? Wat is een goede leraar? Wanneer voel ik me veilig?

De directeur en ik ontmoeten elkaar nog een tweede keer, waarin we bespreken om het team op basis van het voorgaande enkele concrete voorstellen te doen (zie hieronder).

Teamwerk diversiteit en ontmoeting

De eerste teambijeenkomst vindt plaats in een studieochtend. Ook de bestuursvoorzitter van Zaan Primair maakt een groot deel van de bijeenkomst mee. De bijeenkomst wordt hier vrij strikt volgens het model van waarderend onderzoek opgezet.

FIGUUR 5.1 De 4D-cyclus

figuur 1: model waarderend onderzoek (Barret, 2010)

Startpunt is het volgende voornemen:

Ayundo staat voor ‘samen leren, samen werken’. De school wil een ontmoetingsplaats zijn waar kinderen van verschillende achtergronden samen leren en samen werken en leren ‘respectvol om te gaan met deze verschillen’.

Al meteen werd dit voornemen bediscussieerd. Dit resulteerde in de volgende omschrijving:

Ayundo staat voor samen leren, samen werken. De school wil een ontmoetingsplaats zijn, waar kinderen van verschillende achtergronden samen leren en samen werken en waar deze verschillen als een verrijking worden gezien en kinderen leren deze te waarderen.

Vervolgens werden de eerste twee stappen van het model waarderend onderzoeken doorlopen:

1. Gesprekken in tweetallen: verwonderen

Hierin vertelden de collega's elkaar verhalen van goede voorbeelden, ervaringen waarin deze uitspraak zichtbaar gemaakt wordt. Deze voorbeelden werden verder onderzocht: Welke factoren, krachten maken dit tot een goed voorbeeld? Wat waren de omstandigheden? De antwoorden op deze vragen vormen de succesfactoren.

Uit deze gesprekken kwamen de volgende voorbeelden naar voren:

- Samen lezen. Elke vrijdag lezen de kinderen van groep 7 samen met die van groep 3. Oudere kinderen helpen jongeren, ze leren elkaar kennen, en dit bevordert ook hun zelfstandigheid.
- De wijze waarop wij omgaan met niveauverschillen.
- Uitwisseling met kinderen van kernschool
- Maar ook in onze eigen school krijgen kinderen van verschillende achtergronden de ruimte om elementen uit hun cultuur met andere te delen, bijv. tijdens het kerstdiner, paas- en lentelunch, of zo maar als een kind iets vertelt of voorleest uit de eigen cultuur. Hiermee komt het bijzondere van die cultuur naar voren, het is iets wat anderen niet kennen / kunnen. Hiermee willen we de waardering voor andere culturen te bevorderen.

- We waarderen iedereen en stellen het op prijs als iedereen met alle activiteiten meedoet, maar we zullen niemand hierin forceren,
- Samen leven, samen werken geldt ook voor de bewoners in de buurt waarin de school staat.

De basis van de school als ontmoetingsplaats wordt vooral gevormd door de overtuiging en de inzet van het team te zorgen voor een goede sfeer van erkenning van elkaar. Van de ouders vragen we dezelfde houding.

2. De tweede stap was die van de verbeelding

Wat kan er in de toekomst (bijvoorbeeld over een jaar) mogelijk zijn voor Ayundo als ontmoetingsplaats. Wat zie je? Wie doet wat? Hoe werken jullie samen?

Hieruit kwam het volgende:

We willen Ayundo als ontmoetingsplaats voor kinderen van verschillende achtergronden verder ontwikkelen.

- Het leren van en over elkaar zou meer ontwikkeld moeten worden. We kunnen elkaars talenten en kwaliteiten veel meer benutten, het verrijken van en aan elkaar.
- Er zou meer openheid en wederzijdse waardering zichtbaar moeten worden. We weten van verschillen, maar we moeten ook leren hier handelend mee om te gaan
- Hoe betrek je ouders bij deze gedachten, dat leraren en ouders het samen dragen?

Concrete ideeën waaraan we denken zijn:

- Organiseren cultuurmarkt
- Meer schoolbrede projecten, met gezamenlijke thema's
- waarin kinderen een grotere inbreng hebben bij de vormgeving ervan dan nu, zodat kinderen meer het gevoel hebben dat deze van hen zijn,
- en ook ouders hierbij betrekken
- Zomerfeest moet meer uitstralen dat het is iets van allemaal, kinderen, ouders, en team
- De leerlingenraad zou ook benut kunnen worden om de maatschappelijke betrokkenheid van de kinderen bij de buurt te versterken: vraag kinderen wat vinden jullie nodig in de buurt

Het team heeft hier tussentijds nog een keer met elkaar gesproken en vervolgens ben ik nog een keer aanwezig geweest bij een teambijeenkomst waarin bovenstaande besproken is en een scenario voor de aanpak is afgesproken (zie bijlage 2).

Resultaat

De directeur ziet Ayundo als een ontmoetingsplaats in diversiteit. De afgelopen twee jaren zijn een groeiend aantal leerlingen met een migratie achtergrond op school gekomen. Elk jaar doet de school nu twee schoolprojecten, waarin diversiteit terugkomt. Dit zijn het landenproject met een cultuurmarkt en het reisproject dat de kinderen in verschillende culturen brengt. Hierbij doen kinderen actief onderzoek naar de vragen die bij hen leven en aan ouders wordt gevraagd een bijdrage te leveren in kennis en materialen. Dit heeft ook zijn plaats gekregen in een geïntegreerde aanpak van wereldoriëntatie. Daarbij is de school ook Engels gaan geven aan de groepen 1 t/m 8.

Met maatschappelijke betrokkenheid is de school bewuster bezig. De directeur geeft als voorbeeld een schoolbrede inzamelingsactie voor de voedselbank en deelname aan de 3FM Serious Request actie. Deze acties waren ideeën van leerlingen en zijn besproken en uitgewerkt in de leerlingenraad.

Ook met de buurt is de school aan de gang gegaan. Leerlingen van Ayundo zijn als jonge wijkmanagers met de wijkmanager gaan meedenken over vraagstukken in de wijk. Zo hebben de kinderen verkeersborden

ontworpen, die in de wijk geplaatst zijn en leerlingen van groep 8 hebben de trimbaan in de wijk in het bijzijn van de wethouder geopend.

Als openbare Daltonschool werkt de school naar een openbaar Dalton Kindcentrum, waarbij de kernwaarden van het openbaar onderwijs en het daltononderwijs zichtbaar worden in werkwijzen en inrichting.

De verspreiding, verslag van fase 3

Bij Zaan Primair en in het land

Bij de start van dit traject is uitdrukkelijk de bedoeling uitgesproken dat dit onderzoek zou bijdragen aan de versterking van de openbare identiteit van de scholen van Zaan Primair, alsmede van de organisatie zelf. Fase 1 en 2 van het onderzoek waren daarom ook opgezet als voorbereidende fases hiervoor. A; tijdens de uitvoering van fase 2 is begonnen met de opzet en uitwerking van fase 3 bij Zaan Primair. Deze kreeg echter een onverwachte extra dimensie door de interesse die door de landelijke bestuursorganisatie voor het openbaar onderwijs VOS/ABB werd getoond voor het onderzoek. In het verslag van deze fase zullen daarom twee zaken aan de orde komen: de verspreiding van de verworvenheden van fase 1 en 2 bij Zaan Primair, als ook de verspreiding ervan in het openbaar onderwijs in Nederland.

Zaan Primair

De schoolgidsen van de scholen van Zaan Primair zijn allemaal op dezelfde manier opgebouwd, ze bevatten een gezamenlijk deel waarin Zaan Primair, de openbare identiteit en gezamenlijke regelingen worden neergezet en per school aanvullingen hierop. Uit het gezamenlijk deel van de schoolgidsen van de basisscholen van Zaan Primair kan het volgende als visie en missie worden opgetekend: *Openbaar onderwijs draagt actief en nadrukkelijk bij aan de vorming en ontwikkeling van de samenleving. Leerlingen leren op onze scholen belangrijke waarden en normen in de Nederlandse samenleving kennen. Daarbij hoort respect voor andere geloven, levensovertuigingen, culturen en seksuele verschillen.* De scholen van Zaan Primair willen goed en gedegen onderwijs bieden, *waar uw kind het beste uit zichzelf haalt en waar ze het beste uit anderen halen.* Daarbij staan vier onderwerpen centraal:

- leren in een veilige omgeving;
- aandacht voor ieder kind;
- stilzitten kun je nog lang genoeg (hiermee wordt bedoeld op voldoende sport en beweging);
- heel normaal, waarden en normen: *de basisschool draagt bij aan de opvoeding van uw kind. Het is de plek waar kinderen leren omgaan met anderen. Daarom besteden wij veel aandacht aan respect tussen leerlingen onderling en tussen de leerlingen en de juf of meester. Dit is belangrijk om later succesvol te zijn in de maatschappij.*

De website van Zaan Primair is op dit punt niet uitvoeriger. Wel wordt op de website gewag gemaakt van een kinderraad. De kinderraad is een concept dat is ontleend aan de Missing Chapter Foundation en Unicef. Zo'n raad, bestaande uit kinderen, dient een bedrijf of organisatie van advies over een strategische kwestie. Kinderen van de Kroosduiker hebben zo'n raad gevormd bij Ahold i.v.m. gezonde voeding. Bij Zaan Primair hebben kinderen van een klas van OBS de Dijk de raad gevormd. Zij hebben onlangs een advies uitgebracht over de vraag: hoe maakt Zaan Primair het onderwijs toekomstgericht?

Kinderraad

Het concept en de ondersteuning door de Missing Chapter Foundation is ook gebruikt om een kinderraad te vormen die de kinderen om advies vroeg over de ontwikkeling van de openbare identiteit van Zaan Primair. Deze raad werden gevormd door de kinderen van groep 7 van OBS de Jagersplas. Hoewel identiteit, en zeker de openbare identiteit, voor kinderen een lastig begrip is, heeft het werk van deze raad veel opgeleverd dat kan bijdragen aan de versterking ervan. Veel van de antwoorden die kinderen gaven op de vraag: 'Waarom is het eigenlijk leuk om op een openbare school te zitten?' boden profileringsmodelijkheden:

- Je mag zijn wie je bent
- Je mag verliefd zijn op wie je wil

- Je mag geloven wat je wil
- Je mag je eigen cultuur behouden
- Je mag doen wat je wil (hobby's)
- Je mag de vrienden hebben die je wil
- Je leert omgaan met andere culturen
- Je leert over andere geloven
- Je ziet verschillen en leert dat waarderen
- Het is nuttig als je later over culturen moet vertellen
- Je mag je eigen mening hebben en geven
- Je wordt niet gepest met je uiterlijk

Ook stelde de Raad voor om een overkoepelende, permanente Raad van Kinderen in te stellen voor alle scholen van Zaan Primair, zodat kinderen blijvend kunnen meedenken over de openbare identiteit en andere belangrijke onderwerpen.

De kinderen gaven verder aan dat ze graag meer zouden willen leren over andere culturen en geloven. Ze adviseerden Zaan Primair om daar speciale lessen voor aan te bieden. Ook zou het een goed idee kunnen zijn om kinderen zélf les te laten geven over hun eigen identiteit/cultuur/geloof.

Verbreiding

In september 2018 zijn pogingen ondernomen nog enkele andere scholen te interesseren om een vergelijkbaar traject te gaan als de Kroosduiker en de Jagersplas. Dat is niet gelukt, waarbij o.a. werd aangegeven dat de scholen aan het einde van hun meerjarenplanning zaten. Daarom is ingezet op de nieuwe meerjarenplanning vanaf 2020. In maart 2019 heb ik bij de directeurs van Zaan Primair een presentatie gegeven van de resultaten van het project tot dat moment en vooral ook van de landelijke ontwikkeling die op dat moment was ingezet. De bedoeling hiervan was scholen te bewegen de openbare identiteit in hun meerjarenplan op te nemen.

Resultaat

De ontwikkeling van de openbare identiteit is bij Zaan Primair op de agenda gekomen. In het actieplan 2020 – 2022 is de volgende tekst opgenomen die refereert aan de opdracht van het openbaar onderwijs en de democratische identiteit.

Alle leerlingen hebben recht op goed en inspirerend onderwijs dat hen helpt zich te ontwikkelen en hen voor-bereidt op een toekomst waarin ze als burgers een actieve rol spelen in onze democratische samenleving. Zaan Primair biedt leerlingen een veilige leeromgeving waarin iedereen kansen krijgt en leerlingen worden uitgedaagd het beste uit zichzelf te halen. De kernwaarden van openbaar onderwijs zijn daarbij leidend.⁸ Het openbaar onderwijs is van en voor de samenleving. Welbevinden en betrokkenheid zijn van belang voor leer-lingen om zich te kunnen ontwikkelen.

Om het belang van de openbare identiteit te benadrukken is openbare identiteit uitdragen een thema in het intern visitatiestelsel van Zaan Primair. De commissie die de scholen bezoekt, bevraagt en spreekt met alle geledingen in de school, hanteert deze kritische prestatie-indicator: 'De school heeft op het gebied van levensbeschouwelijk onderwijs een visie en aanbod dat bijdraagt aan integratie en segregatie tegengaat. De school werkt actief aan burgerschapsvorming en organiseert betekenisvolle activiteiten in alle jaargroepen'.

Aan een raad voor de kinderen op bestuursniveau wordt gewerkt. Met een aantal leerlingen wordt overlegd waartoe en hoe zij dat zien.

Misschien wel de allerbelangrijkste uitkomst van fase 3, menen betrokkenen bij Zaan Primair, is de notie dat onze medewerkers bewust onbekwaam zijn. Telkens is de beleving dat we iets te doen hebben op het gebied van democratie als openbare identiteit. Telkens wordt het gesprek daarover met vuur en plezier gevoerd. Het besef van noodzaak groeit hierdoor.

VOS/ABB

De ontevredenheid met de kernwaarden zoals die door medewerkers van Zaan Primair werden verwoord (zie inleiding) werden kennelijk landelijk gedeeld. VOS/ABB is de besturenorganisatie waarbij de besturen van de openbare scholen in Nederland zijn aangesloten. In het najaar van 2017 is bij de organisatie een adviesgroep gevormd bestaande uit enkele stafleden van VOS/ABB en een zestal bestuurders van openbare scholen uit verschillende delen van het land met de opdracht om voorstellen te doen tot herijking van de kernwaarden. De adviesgroep heeft vanaf het najaar 2017 enkele deskundigen uitgenodigd om hun visie over de identiteit te delen. Ik heb in maart 2018 een presentatie en discussie verzorgd voor deze groep. De adviesgroep was dermate enthousiast hierover, dat op dezelfde dag nog besloten is om nieuwe kernwaarden voor het openbaar onderwijs te ontwikkelen op basis van het theoretisch kader, zoals dat in dit verslag is beschreven. In november 2018 is bij de Algemene Ledervergadering van VOS/ABB een intentie onderschreven voor de herijking van de kernwaarden op basis van Openbaar onderwijs, van en voor de democratische samenleving, met als uitgangspunt de waarden die ik daartoe had aangegeven. Van december 2018 tot en met juni 2019 zijn in verschillende delen van het land zes keer zgn. dialoogtafels gehouden waarin bestuurders en leraren van openbare scholen zich konden uitspreken over het voorstel van VOS/ABB tot herijking van de kernwaarden. VOS/ABB stelt het zo:

“Er is een herijking nodig van de kernwaarden van het openbaar onderwijs. Dit is nodig om:

- *duidelijker profileren: door welke waarden laat het openbaar onderwijs zich inspireren?*
- *duidelijker moreel ijkpunt en cultuur waarin je elkaar daar op aanspreekt*

Het speelveld is de autonome leerling in de democratische samenleving. De kernwaarden moeten richting geven hoe deze twee zich tot elkaar verhouden. De leerling is autonoom, staat altijd in verbinding met ‘het andere’ en leert zich door ‘het andere’ kritisch verhouden tot zichzelf en de democratische samenleving. Het openbaar onderwijs is van en voor de samenleving en heeft een opdracht ten aanzien van de samenleving als geheel. De nieuwe slogan wordt dan ook: Openbaar onderwijs Van en Voor de Samenleving. Het fundament zijn de kernwaarden van de democratische samenleving: vrijheid, diversiteit, gelijkwaardigheid en participatie. Voor de invulling gebruiken we een drieslag: kenmerken, inspiratie en handelen.”

De overeenkomsten met wat voor Zaan Primair is ontwikkeld zijn evident. Tot de wijze waarop de identiteit vorm wordt gegeven (in Zaandam: labels, identificatie, handelen; bij VOS/ABB; kenmerken, inspiratie, handelen.) zijn de overeenkomsten treffend. Er zijn ook enkele verschillen. In de Zaanstreek hebben we als uitgangspunt gekozen voor de school als democratische gemeenschap. Bij VOS/ABB wordt de autonome leerling sterk naar voren geschoven. En VOS/ABB heeft voor vier van de zeven kernwaarden gekozen die in de Zaanstreek werden geïdentificeerd.

De deelname aan de gesprekken in de dialoogtafels was volgens VOS/ABB niet hoog, maar de betrokkenheid van de deelnemers en de kwaliteit van de gesprekken werd door VOS/ABB hoog genoemd. De uitgangspunten werden door de deelnemers positief ontvangen. De discussie spitste zich vooral toe op het begrip diversiteit, is dat een waarde?, en het ontbreken van het begrip dialoog, of zoals velen het noemden: ontmoeting. Het ziet er nu naar uit dat de waarden diversiteit en participatie worden vervangen door ontmoeting.

Bij VOS/ABB wordt thans gewerkt aan een verdere uitwerking van de nieuwe kernwaarden in een ‘manifest’ en praktische suggesties voor uitwerking.

Mijn deelname aan dit traject bestond uit:

- twee keer deelname aan een dialoogtafel, waarbij een keer met 'experts', waar ik ook een presentatie heb verzorgd van het 'Zaanse model'
- lezing en workshop op een landelijke studiedag voor leraren en pabo-studenten
- regelmatige gesprekken met de kerngroep die zich met de herziening van de kernwaarden bezighoudt
- schrijven van een artikel die scholen moet helpen om de nieuwe kernwaarden in de praktijk te brengen.

Reflectie

Het was een bijzonder voorrecht om dit onderzoek te kunnen uitvoeren. Het stelde mij in de gelegenheid om een idee dat ik al langer koesterde uit te werken en de toepassing ervan in de praktijk van het onderwijs te kunnen onderzoeken. De toenmalige lector Pedagogisch-Didactisch Handelen van Hogeschool Inholland Jeroen Onstenk meende dat het niet mogelijk was de identiteit van een school te grondvesten op het concept democratie, maar gaf mij toch het vertrouwen en de gelegenheid dit onderzoek aan te vangen. Ik ben hem daar zeer dankbaar voor. Ook Zaan Primair ben ik dankbaar, voor de opdracht en ook voor de collegialiteit en samenwerking die ik gedurende het proces heb mogen ervaren. Vooral die collegiale samenwerking heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de resultaten die zijn geboekt.

Het eerste resultaat was het theoretisch kader. Identiteit is in de filosofie een van de lastigste begrippen. In eerdere onderzoeken kon ik er omheen gaan. De vondst van het identiteitsbegrip bij de Brits-Ghanese filosoof Appiah, heeft zeer geholpen wat op een lastig begrip te krijgen en is tegelijk beslissend geweest bij de opbouw van het theoretisch kader. Het stelde ons bovendien in staat om oefeningen met schooldirecteuren te doen, waarmee democratie als identiteit levend werd en ook zichtbaar werd dat dit in de praktijk een begaanbare weg zou opleveren. En zo is het ook opgemerkt door de landelijke besturenorganisatie.

De implementatie in de praktijk van twee scholen wordt door beide schooldirecteuren positief beoordeeld. Daar wil ik niets op afdingen, maar ik wil er wel enkele kritische reflecties aan verbinden. Bij de Kroosduiker heb ik vooral een socratische aanpak gevolgd. Dat was niet zo'n goede keuze. Deze aanpak problematiseert het begrip en daarmee verbonden ervaringen te veel, waardoor de leraren eerder twijfels krijgen over hun mogelijkheden dan dat zij hun kracht ontdekken of versterken. De aanpak volgens de methode van waarderend onderzoek was veel succesvoller, leraren ontdekken veel meer van wat ze al doen, of kunnen, en dit werkt waarschijnlijk veel motiverender dan de socratische aanpak. Tegelijk, en dat was belangrijk voor dit proces, leverde dit veel verhalen, narratieven, op die in hun aard een belangrijke bijdrage leveren aan identiteitsvorming.

Beide schoolteams zijn enthousiast met resp. dialoog en diversiteit aan de slag gegaan. Desondanks heb ik me ten opzichte van hen wel eens gegeneerd. Er komt dagelijks heel veel op leraren af, in hun eigen groep, in hun school, en dan komt ook de wereld om de school heen nog met allerlei wensen. In een van de vergaderingen met schooldirecteuren, waar ik aan deelnam, kwamen zij net terug uit een overleg met de gemeente Zaanstad, die van de scholen vroeg allemaal binnen een jaar het predicaat Gezonde School te verwerven. Aan de Kroosduiker waren vier weken voor de bijeenkomst over dialoog drie nieuwe leraren gestart, die op dat moment wel iets anders aan hun hoofd hadden.

Deze observaties wil ik verbinden met de conclusie dat het project voor de organisatie Zaan Primair als geheel nog niet de betekenis heeft gekregen die bedoeld was. Tot heden zijn er geen andere scholen die het thema hebben opgepakt, wel heeft de organisatie initiatieven genomen om in deze zin aan haar identiteit te werken.

Bezinning op de visie, op de bronnen van waaruit je je werk doet, lijkt ver af te staan van de vragen die de werkelijkheid elke dag aan leraren, aan scholen, aan schoolstichtingen stelt. De relevantie ervan wordt niet altijd onderkend. Hoewel ik zelf overtuigd ben van het belang, van de urgentie zelfs, om vanuit een goed gefundeerde visie te werken, meen ik dat we er in dit onderzoek niet steeds in geslaagd zijn collega's daarvan te overtuigen. De belangrijkste vragen die de resultaten van dit onderzoek aan mij opdringen zijn daarom: Wat is de waarde van een goed gefundeerde visie op onderwijs en opvoeding voor leraren? Welke elementen moet zo'n visie eigenlijk omvatten om relevant te zijn voor leraren? Op welke manier moet er aan en mee gewerkt worden, zodat leraren de relevantie ervan ook inderdaad ervaren?

Geraadpleegde literatuur

- Appiah, K. A. (2016, december 1). Homo sum. *De Groene Amsterdammer*, pp. 42-45.
- Barrett, F.; Fry, R.; Wittockx, H. *Appreciative Inquiry, het basiswerk*. Tiel: Lannoo.
- Bartels, R., & Vanheuckelom, K. (2005). *De Kleine Grote Denker*. Amstelveen: Stichting Lente.
- Berding, J. (1999). *De participatiepedagogiek van John Dewey*. Leiden: DSWO Press.
- Biesta, G. (2010). *Learning democracy in school and society*. Rotterdam, Boston, Taipei: Sense publishers.
- Biesta, G. (2011). *School and world: democratic education for the global networked society. Earli 2011*. Exeter: Earli.
- Biesta, G. (2016). *Het leren voorbij. Democratisch onderwijs voor een menselijke toekomst*. Culemborg: Phronese.
- Braster, J.F.A. (1996). *De identiteit van het openbaar onderwijs*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bron, J. (2006). *Een basis voor burgerschap, een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede: SLO.
- Erchardus, M. (2015). *Voorbij het narratief van neergang*. Tiel: Lannoo.
- Glaze, A. (n.d.) *Letters to Educators, 4 & 5, Diversity: A Reality in Schools and Society*. Avis Glaze - Eduquest International Inc.
- Gunsteren, H. v. (1992). *Eigentijds burgerschap*. Den Haag: WRR.
- Hart, R. (1997). *Children's Participation*. New York: Earthscan.
- Identiteit. (2017, januari 15). Opgehaald van VOS en ABB:
<https://www.vosabb.nl/themas/themaidentiteit/>
- Kelly, A. V. (1995). *Education and Democracy*. London: Paul Chapman Publishing.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in Education 2ed*. New York: Cambridge University Press.
- Ontwikkeling, R. v. (2007). *Vormen van democratie; een advies over democratische gezindheid*. Amsterdam: SWP.
- Pels, D. (2007, februari 18). Komt allen tesamen. *Waterstof, nr 21*, pp. 1-6.
- Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (2007). *Vormen van democratie; een advies over democratische gezindheid*. Amsterdam: SWP.
- Runciman, D. (2016, Oktober 5). How the education gap is tearing politics apart. *The Guardian*, pp. -.
- Schuyt, C. (2006). *Democratische Deugden, groepstegenstellingen en sociale integratie*. Amsterdam: Leiden University Press.
- Schuyt, C. (2006). *Steunberen van de samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Veugelers, W. (2010). Denken over burgerschapsvorming. In J. Peschar, H. Hooghoff, A. B. Dijkstra, & G. t. Dam, *Scholen voor burgerschap; naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs* (pp. 43 - 60). Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Veugelers, W., & Kat de, E. (2005). *Identiteitsontwikkeling in het openbaar onderwijs*. Antwerpen: Garant.
- Veugelers, W. (2011). A Humanist Perspective on Moral Development and Citizenship Education. In W. Veugelers, *Education and Humanism* (pp. 9 - 34). Rotterdam, Boston, Taipei: Sense Publishers.
- Winter, M. d. (2004). *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang; de noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage 1

Model contextanalyse basisscholen

De documenten van OBS de Kroosduiker en OBS Ayundo zijn gescand op mogelijke verbindingen met onderstaande begrippen (ontleend aan theoretisch kader):

Openbaar onderwijs: kernwaarden

- actieve pluriformiteit
- iedereen welkom
- iedereen benoembaar
- wederzijds respect
- waarden en normen
- van en voor de samenleving
- levensbeschouwing en godsdienst
- zelfsturing
- onderzoekend leren
- deelnemen in buurt en stad
- maatschappelijke discussie
- filosoferen met kinderen

Democratie: waarden

- vrijheid
- gelijkheid
- diversiteit
- vreedzame communicatie
- tolerantie
- participatie
- mensenrechten

Democratische vaardigheden en attituden

- kennis en opleiding
- autonomie
- denk- en oordeelsvermogen
- dialoog
- waardering en omgaan met verschil
- deelname aan de besluitvorming
- discussie en debat
- belangstelling en deelname aan de samenleving

Democratische vormen

- kinderpalestina en groepsvergadering
- mediation
- commissies
- communicatie: dialoog en/of debat
- samenwerking
- ondernemend leren

Bijlage 2

Ayundo: samen leren, samen werken democratie als identiteit openbare school

Ayundo staat voor samen leren, samen werken.

De school wil een ontmoetingsplaats zijn, waar kinderen van verschillende achtergronden samen leren en samen werken en waar deze verschillen als een verrijking worden gezien en kinderen leren deze te waarderen.

Ayundo is een openbare brede daltonschool die hoort bij Zaan Primair. De drie belangrijkste pijlers van ons Daltononderwijs zijn zelfstandigheid, verantwoordelijkheid en samenwerken. Samen met Zaan Primair en enkele andere scholen willen we onze identiteit als openbare school verder ontwikkelen vanuit de waarden van de democratische samenleving. Als focus hebben wij gekozen voor ontmoetingsplaats in diversiteit. Dat past goed bij het uitgangspunt van onze school dat in onze naam besloten ligt: Ayundo, samen leren en samen werken.

Het past ook goed bij de vier gouden regels op Ayundo:

1. We horen er allemaal bij.
2. We luisteren naar elkaar en reageren rustig.
3. We zorgen goed voor onze omgeving en materialen.
4. We leren en werken samen.

Zichtbaar

In de praktijk van onze school en ons onderwijs komt dit onder andere al tot uitdrukking in:

- In onze eigen school krijgen kinderen van verschillende achtergronden de ruimte om elementen uit hun cultuur met anderen te delen, bijv. tijdens het kerstdiner, paas- en lentelunch, of zo maar als een kind iets vertelt of voorleest uit de eigen cultuur. Hiermee komt het bijzondere van die cultuur naar voren, het is iets wat anderen niet kennen / kunnen. Hiermee willen we de waardering voor andere culturen te bevorderen.
- We waarderen iedereen en stellen het op prijs als iedereen met alle activiteiten meedoet, maar we zullen niemand hierin forceren, we leren kinderen omgaan met verschillen.
- Ieder kan op zijn eigen niveau leren en werken. Dat accepteren we van elkaar.
- Samen lezen. Elke vrijdag lezen de kinderen van groep 7 samen met die van groep 3. Oudere kinderen helpen jongeren, ze leren elkaar kennen, en dit bevordert ook hun zelfstandigheid.
- Uitwisseling met kinderen van andere scholen, bijv. de kernschool, de Engelse school
- Samen leven, samen werken geldt ook voor de bewoners van het dorp, we organiseren van tijd tot tijd ontmoetingen met anderen in het dorp.

De basis van de school als ontmoetingsplaats wordt vooral gevormd door de overtuiging en de inzet van het team te zorgen voor een goede sfeer van erkenning van elkaar. Van de ouders vragen we dezelfde houding.

Ontwikkelen

We willen Ayundo als ontmoetingsplaats voor kinderen van verschillende achtergronden verder ontwikkelen.

- Het leren van en over elkaar zou meer ontwikkeld moeten worden. We kunnen elkaars talenten en kwaliteiten veel meer benutten, het verrijken van en aan elkaar.
- Hoe betrek je ouders bij deze gedachten, dat leraren en ouders het samen dragen?

Concrete ideeën die we willen uitwerken zijn:

- Een cultuurproject aan het begin van het schooljaar
- Meer schoolbrede projecten, met gezamenlijke thema's,
 - waarin kinderen een grotere inbreng hebben bij de vormgeving ervan dan nu, zodat kinderen meer het gevoel hebben dat deze van hen zijn,

- en ook ouders hierbij betrekken
- Een thema kan zijn: 'ken je buurt, leer je eigen dorp kennen'
- Een van de Dalton keuzeactiviteiten zou telkens kunnen zijn: iets doen voor de samenleving
- Zomerfeest moet meer uitstralen dat het is iets van allemaal, kinderen, ouders, en team
- De leerlingenraad zou ook benut kunnen worden om de maatschappelijke betrokkenheid van de kinderen bij de buurt te versterken: vraag kinderen wat vinden jullie nodig in de buurt?